

UPRCHLICKÁ KRIZE A MOŽNOSTI ŘEŠENÍ: POHLED Z „DRUHÉ STRANY“

kpt. Mgr. Jan Smetana

Agentura logistiky Armády České republiky

Souhrn

Tento článek přináší poznatky z autorova studijního pobytu (Morocco Autumn University) v Ifrane. Popisuje problematiku migrace a bezpečnosti především z „jižního“ pohledu. Rozhovory s tamními odborníky tvoří základ tohoto článku, který se snaží ukázat možné skutečné řešení. Nejefektivnější řešení spočívají v dlouhodobých opatřeních, postavených na mezinárodní spolupráci EU a zemí původu migrantů. Je nemožné nalézt řešení bez spolupráce s těmito zeměmi. A pokud jednou tyto migranti ztratí motivaci cestovat do EU, řešení bude pravděpodobně nalezeno.

Klíčová slova: bezpečnost, krize, Maghreb, Maroko, spolupráce, uprchlíci.

Summary

This paper tries to bring some recognition of the author's stay at Morocco Autumn University in Ifrane. The paper describes the issue of migration and the security mostly from the Southern point of view. Discussions with the local University experts are base of the paper, which tries to find possible effective solution. The most effective solutions are long term measures based on the international cooperation EU and the states of the migrants origin. It is impossible to find solution without cooperation with countries of migrant's origin. If the migrants lose the motivation to move, the solution will be found.

Keywords: security, crisis, Maghreb, Morocco, cooperation, migrant's

Úvod

Současná uprchlická krize působí jako zdroj silných emocí a diskuzí na Evropském břehu Středozemního moře. Zároveň se mluví o možnosti Evropské unie (dále jen EU) pojmout, ubytovat, nasytit a zaměstnat tyto uprchlíky. Předmětem těchto debat je také spojitost uprchlické krize z bezpečností. To především v souvislosti s ilegální migrací, kriminalitou nebo zdravotními riziky.

Tento článek se snaží uchopit zkoumanou problematiku z úplně opačného konce. Jde o to, zaměřit se na postoj odborníků ze zemí, ze kterých uprchlíci pocházejí a tam také zkusit najít možné řešení. Vzhledem k tomu, že jde o dlouhodobý proces, tak je značně neefektivní použít pouze krátkodobé řešení, které se týká uprchlíků na pravděpodobném konci jejich putování. Pro skutečné vyřešení uprchlické krize je třeba zaměřit se na situaci v zemích jejich původu a zkusit se vytvořit tam takové podmínky, aby potenciální budoucí uprchlíci ztratili motivaci podstupovat životu nebezpečnou a dlouhou cestu za nejistou budoucností kdesi na Severu.

Tento článek se zaměří na region Maghrebu, který je jedním z hlavních regionů generujících uprchlíky. Zde se pozornost zaměří na Maroko, tedy zemi nejvíce politicky stabilní a vyspělou z celé severní Afriky. Jedním z důvodů je možnost nejsnazšího začátku možné spolupráce mezi EU a právě touto zemí Maghrebu. V případě úspěchu pak lze tuto spolupráci postupně rozšiřovat i do dalších zemí.

Cílem tedy není pouze popisovat uprchlickou krizi jako bezpečnostní hrozbu, ale ukázat ji spíše jako možnou výzvu, kterou lze využít jak ve prospěch uprchlíků (postižených přímo válkou, případně jinou bezpečnostní hrozbou nebo ekonomicky), tak ve prospěch zemí EU.

Metoda a teorie výzkumu

Autor v článku prezentuje své poznatky z *Morocco Autumn University*, které se účastnil na podzim roku 2015 na univerzitě Al Akhawayn v Ifrane. Tento studijní pobyt byl organizován francouzským *Centre international de formation européenne* (CIFE), které se dlouhodobě zaměřuje na výzkum politik EU a některých přilehlých regionů.

Dále autor volně naváže na výzkum Unie arabského Maghrebu (*l'Union du Maghreb Arabe*, dále jen UMA), kterému se věnoval především v letech 2009 - 2012. Celkově tak bude utvořen určitý rámec sběru dat pro tento článek.

Ve své hlavní části se článek věnuje Maghrebu v obecné rovině a kromě jeho definice zmíní i některé historické mezníky podstatné pro současnou krizi neboť ta nevznikla náhle ani bez příčiny. V další části se věnuje energetické bezpečnosti neboť ta se jeví jako jedna z klíčových oblastí pro budoucí rozvoj Maghrebu, mezinárodní spolupráce, přímých zahraničních investic a v konečném důsledku také stabilizaci regionu jako celku. Autor se právě na příkladu energetické bezpečnosti snaží ukázat možný potenciál regionu. Poslední část je zaměřena na bezpečnost jako takovou. Tato část je důležitá především v souvislosti se současným ohrožením tak zvaným Islámským státem nebo terorismem. V závěru pak bude shrnuto podstatné, tedy jakýsi teoretický možný scénář budoucího dlouhodobého řešení krize.

Maghreb v kontextu mezinárodních vztahů

Maghreb nebo Al Maghrib (المغرب) znamená v češtině západní. Přesné definice začlenění některých konkrétních zemí se rozcházejí, nicméně pro potřebu tohoto výzkumu bude Maghreb definován pomocí UMA (obr. 1), tedy Alžírskem, Libyí, Marokem, Mauretánií a Tuniskem. Hlavy těchto pěti států tuto mezinárodní organizaci založili podpisem smlouvy v roce 1989. UMA však i přes své velké ambice v podstatě kopírovat EU zůstala pouze nenaplněnou představou a organizace v podstatě zůstala jen „na papíře“. Problémy působila jednak právě snaha vybudovat i mezi znesvářenými státy během několika let „na zelené louce“ to, co se v relativně jednotné Evropě budovalo desítky let. Druhým problémem je právě ona nejednotnost a vnitřní spory. Příkladem je spor o Západní Saharu nebo konflikt o hranici mezi Alžírskem a Marokem. Právě obchodní výměna mezi těmito státy je prakticky zanedbatelná. Nedostatek politické vůle pak brzdí jakýkoliv rozvoj spolupráce (Smetana 2012).

(Obr. 1, Země UMA)

Arabské jaro se často uvádí jako prvotní zdroj uprchlické krize, kdy díky zhroucení některých režimů (na příklad režim prezidenta Ben Alího v Tunisku nebo plukovníka Kaddáfího v Libyi) a absenci relevantní elity, která by byla schopna ujmout se funkční vlády těchto zemí, došlo ke zhroucení státní moci. Do čela se v těchto případech dostaly různé radikální skupiny (dříve hlásící se k demokratickým hnutím), které však nemají s demokratickými silami nic společného a zároveň stejně nejsou schopny v zemi nastolit pořádek a stabilitu. Počátek Arabského jara však sahá již do roku 2008, kdy v tuniské Gafse došlo k bouřlivým protestům dělníků ve fosfátových dolech, studentů i nezaměstnaných (Chouikha 2009). Tyto protesty však byly potlačeny a teprve o dva roky později došlo k upálení studenta Mohammeda Bouazize, což vyvolalo masové nepokoje vedoucí k propuknutí vlastního Arabského jara (Al Jazeera 2012). Arabské jaro však místo demokratizace vedlo v mnoha případech ke kolapsu některých, do té doby fungujících států. Jedním z negativních důsledků Arabského jara byla i válka v Mali, která si vyžádala vlastní mezinárodní vojenskou intervenci. Válka v Mali byla způsobena rovněž migrací Tuaregů, kteří za režimu plukovníka Kaddáfího sloužili v jeho armádě. Po jeho pádu museli armádu opustit, což sice udělali, nicméně zůstali ozbrojeni a v Mali se pokusili o vytvoření vlastního islámského státu (Bucherie 2013). Tato fakta ukazují, že současný problém se vznikem tzv. Islámského státu a uprchlické krize není pouze otázkou posledních dnů, ale indicie poukazující na některé tyto problémy viditelné již dříve.

Právě Maroko ustálo Arabské jaro poměrně stabilně. Došlo zde pouze k určitým změnám v Ústavě, které si vyžádala společnost. Díky ochotě připustit tyto změny proběhlo v Maroku Arabské jaro výrazně klidněji, než v jiných arabských zemích. Marocký král Mohammed VI. si však přesto uchoval rozhodující moc, která v Maroku pochází právě z královského paláce a kruhu králových poradců (Maghraoui 2015). Maroko se prezentuje jako stát s vyspělou zahraniční politikou, jejíž hlavní směr sice udává královský palác, nicméně podílí se na ní nejen Ministerstvo zahraničí, ale také ministerstvo obrany, financí, bezpečnostní složky a další prvky. Touto spoluprací pak vzniká ucelená a konzistentní zahraniční politika, postavená na principu respektu politické nezávislosti států, nepoužití síly k řešení konfliktů a budování dobrých vztahů s ostatními státy. Marocká zahraniční politika je nyní velice pragmatická neboť pro Maroko je strategicky důležité být solidární s ostatními arabskými státy, na druhé straně se velice angažuje v některých vojenských misích Západu, se kterým se snaží spolupracovat (Loulichki 2015).

Způsob jakým se Maroko vypořádalo s Arabským jarem a jeho současná ekonomická i bezpečnostní stabilita a geografická blízkost z něj dělají stát, se kterým by mohla a měla EU předně spolupracovat nejen na hospodářské úrovni, ale také v řešení uprchlické krize.

Energetická bezpečnost

Energetická bezpečnost je vzhledem k rozvoji v oblasti sluneční energetiky v Maroku podstatnou kapitolou. Nejde jen o energetiku jako takovou, ale jde o budoucí možnost rozvoje země, tvorbu pracovních míst, poptávku po kvalifikované pracovní síle a místo potenciální mezinárodní spolupráce.

Maroko plánuje do roku 2020 dokončení projektu solární elektrárny v Ouarzazate (v roce 2015 je dokončena první třetina projektu), čímž zrealizuje největší projekt svého druhu na světě. Technologicky se jedná o využití fotovoltaických panelů v kombinaci s parabolami chlazenými vodou, která dále pohání turbíny na výrobu elektrické energie. Jde tedy o projekt technologicky značně náročný, vyžadující kromě financí také vhodný prostor s dostatečným zdrojem vody, což je v Africe poněkud komplikované, nicméně vhodná místa existují. Tímto projektem by Maroko mělo dosáhnout splnění cíle v roce 2020, kterým je získání 2 000 MW ze sluneční energie. Již nyní je projekt spolufinancován EU a realizují ho společnosti ze Španělska a Saudské Arábie (samotné Maroko v současnosti nedisponuje potřebnými technologiemi potřebnými k výstavbě). Právě tento projekt by mohl poskytnout zmiňovaný potenciál pro mezinárodní spolupráci Maroka

jak se zeměmi EU (nyní Maroko jedná o budoucím možném prodeji této „zelené energie“ Španělsku), tak s ostatními zeměmi regionu (v tomto případě Maroko řeší možnou spolupráci s Alžírskem, což je jediný takovýto případ spolupráce mezi těmito zeměmi) (MASEN 2015). Pokud by tato vyjednávání dopadla úspěšně a zvítězil by pragmatismus nad mocenskými zájmy některých jednotlivců vládních elit, pak by mohlo dojít prostřednictvím energetického sektoru k postupné stabilizaci vztahů mezi některými zeměmi regionu, postupné celkové stabilizaci regionu, zvyšování životní úrovně a s tím spojeného snížení motivace místních obyvatel emigrovat ze země do Evropy. Jde tedy o určitý prostor, ve kterém by se EU měla maximálně angažovat, aby dosáhla co možná nejefektivnější spolupráce a z dlouhodobého hlediska kromě vlastních energetických a ekonomických zisků dosáhla také snížení počtu migrantů z tohoto regionu. Právě energetika by tak mohla představovat budoucí klíč k vyřešení nebo alespoň částečnému řešení uprchlické krize.

Bezpečnost

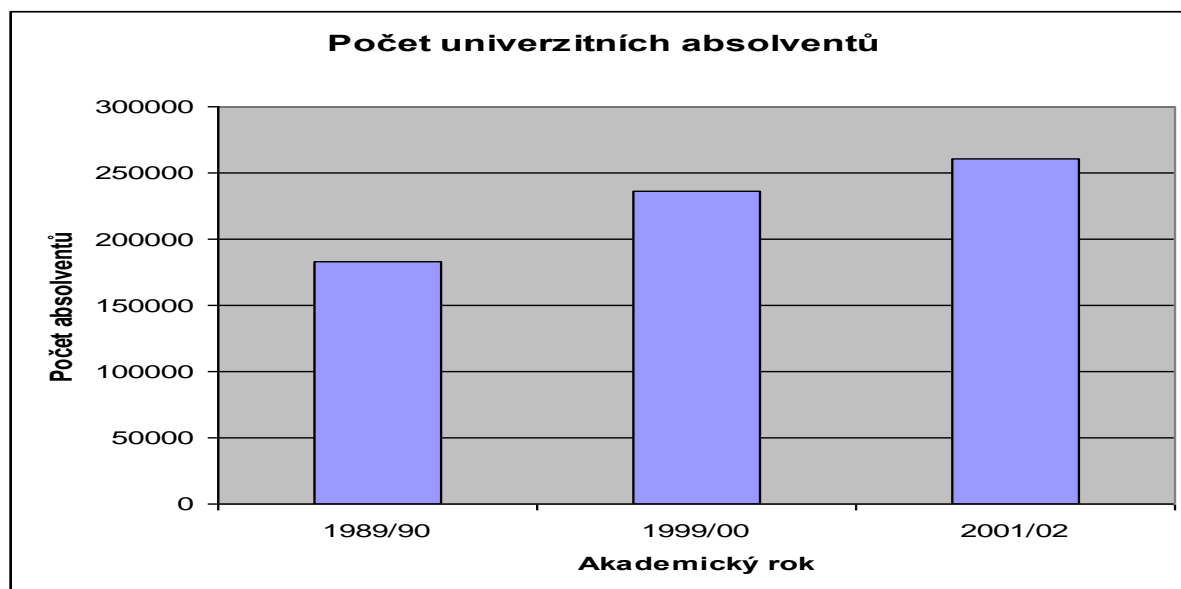
O současné uprchlické krizi se mluví především jako o nečekané bezpečnostní hrozbě. Otázkou však zůstává, zda byl současný stav nepredikovatelným. Vždyť se jedná do jisté míry o pouhý efekt spojený s globalizací. Zatímco v roce 1950 byl světový počet migrantů (včetně turistů, pracujících, studentů, uprchlíků, ale i zločinců) odhadován na 25 milionů, v roce 1998 tento počet dosahoval 635 milionů lidí (Rosenau 2005).

Důležitým mezníkem ve vývoji států Maghrebu je kromě roku jejich osamostatnění také datum konce studené války. S jejím koncem se postupně otevřela mnohá tabuizovaná témata, jak téma lidských práv nebo práv a postavení žen (Ammor 2015). V současných marockých univerzitních knihovnách lze najít mnoho titulů zabývajících se těmito právy. Příkladem může být knihovna Mohammeda VI. na univerzitě Al Akhawayn, kde lze k případnému výzkumu zabývajícím se otázkou lidských práv a postavení žen v Maghrebu nalézt dostatek odborné literatury, včetně té západní. Zajímavostí je také množství žen sloužících v bezpečnostních složkách nebo pracujících na vysokých diplomatických postech. V marockých ulicích je celkem běžné vidět ženy v policejních uniformách (fotografování příslušníků/příslušnic těchto složek je zakázáno, proto nelze toto tvrzení podložit fotograficky, pouze osobní výpovědí). Naopak zařazení žen do vysokých diplomatických funkcí lze doložit na příkladu Její Excelence marocké velvyslankyně v Praze (MZV 2015).

Evropská média informují v různých podobách o uprchlické krizi téměř každý den jako o bezprostřední bezpečnostní hrozbě. Nicméně stále chybí pohled z „druhé strany“, který by problematice dával jakousi objektivitu. Tento článek se snaží zachytit alespoň částečně způsob myšlení, jakým o situaci uvažují odborníci na jižním břehu Středomoří. Rovněž se snaží shrnout alespoň základní obecná řešení neboť ani odpověď na otázku: „Kam zítra s tisíci nebo třeba desetitisíci uprchlíků?“ situaci naprosto nijak neřeší.

Pro EU by měl být důležitý existující tamní názor, podle kterého vlastně o nic nejde neboť tisíce i desetitisíce uprchlíků se v Evropě, která má téměř půl miliardy obyvatel snadno rozplyne. Země EU tak mají dostatečnou kapacitu na to, aby přijaly další uprchlíky, aniž by jim to způsobilo jakékoliv problémy a naopak tito migranti mohou působit integračně v rámci celého Středomoří (Ammor 2015). Pokud si odborníci a politici ve zdrojových zemích migrace sami neuvědomí, že tato migrace představuje pro EU zásadní problém, pak nelze očekávat jakákoliv řešení ani pomoc z jejich strany.

Problémem však ani tak není množství přistěhovalců snažících se v EU najít lepší životy, ale spíše jejich naprostá kulturní a náboženská odlišnost a reálná možnost splynutí obou společností. Důležitou otázkou je vzdělanost migrantů. V zajímavé situaci je právě Maroko, ve kterém jsou značné rozdíly ve vzdělání, stejně tak jako problém s dětskou prací. Ta představuje přibližně 500 000 dětí (ve věku 5 – 14 let) které místo školní docházky musí pracovat (CIA 2015). Na jednu stranu má Maroko zhruba 30 % negramotnost (Ibid.), ale na druhou stranu výrazný nárůst absolventů univerzit. Podle dostupných oficiálních údajů tento nárůst dosáhl od roku 1989/90 do roku 2001/02 nárůstu téměř 80 000 absolventů univerzit (viz obr. 2) (Ministere du plan et Ministere de la prevision economique et du plan, 1990, 2000 a 2002). Navíc marocké univerzity rozvíjí spolupráci s mnoha zahraničními univerzitami, včetně těch západních. Zde je tedy zásadní otázka, ze které této skupiny pochází většina uprchlíků. Pokud půjde o univerzitně vzdělané a jazykově vybavené lidi, znající kulturní i náboženské odlišnosti, určitě nebudou představovat pro EU zásadní bezpečnostní hrozbu v masovém měřítku. Naopak, pokud většinu z nich budou tvořit negramotní, jazykově nevybavení obyvatelé Maghrebu, kteří ani netuší o náboženských a kulturních odlišnostech EU, pak může nastat zásadní problém, včetně bezpečnostního. Z druhé strany, však je třeba podotknout, že postoj společnosti evropských zemí, kam migranti míří hraje rovněž podstatnou roli. Pokud budou přijati pragmaticky s racionálním nadhledem, budou se pravděpodobně chovat vůči „původním obyvatelům nového domova“ jinak, než za situace, kdy se sama evropská populace zradikalizuje a bude vystupovat vůči migrantům nepřátelsky. Zde pak platí pravidlo, podle kterého každý tlak vyvolává protitlak.

(Obr. 2, Počet univerzitních absolventů)

Případ migrace lze zařadit z evropského pohledu do „sekuritizovaných témat“ podle některých autorů „kodaňské školy“. Tak lze popsat posun tématu migrace od prvotně nepolitického k politizovanému, až vyloženě k bezpečnostnímu, kdy se vládní úřady problematikou zabývají především z bezpečnostního hlediska (Buzan et al. 2009) (ať už z hlediska možného šíření infekcí nebo z hlediska možné kriminality, eventuálně terorismu). Vzhledem k tomuto posunu a zároveň již popsanému pohledu některých maghrebských odborníků je nezbytné pro společné řešení vytvořit prostor pro dialog a uvědomění si problematiky. Tento dialog nebude efektivní, pokud se do něj společně nezapojí více politiků a diplomatů z více států Maghrebu, než z pouhého Maroka. Možným prostorem pro tento dialog a hledání společného řešení nemusí být jen půda EU, ale o těchto tématech lze jednat v rámci Unie pro Středomoří (l'Union pour la Méditerranée), která by tak mohla získat na významu u většího množství států EU, než jsou pouze ty „jižní“.

Dalším důležitým bezpečnostním aspektem u otázky migrace v souvislosti s jejich přijetím je pohled Evropanů na migranty. Jak je uvedeno výše, radikalizace evropské společnosti může mít v konečném důsledku zhoršení bezpečnostní situace v Evropě, v kontextu migrace. Proto je třeba si uvědomit zásadní (a médii často přehlížený) rozdíl mezi muslimem a radikálním islamistou nebo případně teroristou. Ani občasná tvrzení o nenávisti muslimů vůči Západu,

případně USA nejsou objektivně pravdivá a pouze podněcují paniku a strach u obyvatel Západu. Příkladem může být obr. 3, na němž je vidět typická muslimská dívka s kabelkou, na které je vyobrazen motiv americké vlajky, což poukazuje na absenci nenávisti vůči Západu. Podobné úkazy při tom nejsou na příklad v Maroku ničím neobvyklým.

Na jižním břehu Středozemního moře se nachází desítky milionů mírumilovných muslimů, kteří jen chtějí žít v důstojných podmínkách a bez strachu o svůj život. Tímto tvrzením však nelze snižovat význam a potřebu bezpečnostních opatření v případě masového přílivu cizinců z jihu. Jde pouze o uvědomění si racionálního postoje vůči nim neboť tvorba nepřátelských předsudků vůči přistěhovalcům povede pouze k jejich horší socializaci do evropské společnosti, jejich separaci a snazší radikalizaci. Rovněž vliv Západem podporovaného Arabského jara a jeho ničivých následků vůči některým arabským zemím lze považovat za rovněž zásadní bezpečnostní otázku. Ta je však natolik závažná, že by potřebovala vlastní rozsáhlý výzkum.

(Obr. 3, Muslimští studenti, Maroko 2015)

Příliv migrantů do EU tedy představuje bezpečnostní hrozbu pouze do takové míry, do jaké budou tito migranti radikalizovaní a do jaké míry budou mít motivaci páchat v EU kriminalitu. Rozhodující je tedy původní sociální zařazení těchto migrantů, jejich motiv i prostředí, se kterým se v EU setkají.

Závěr

Pokud (a to je důležité) se již migranti do zemí EU dostanou, pak představují potenciál pro kvalitní sociální práci a předmět socializačních programů, aby se co možná nejlépe začlenili do evropské společnosti. V takovémto případě není důležité, zda se pro ně mají budovat v Evropě mešity, ale zda pro ně otevřít jazykové kurzy evropských jazyků, seznámit je s kulturou i prostředím a snažit se je „uchránit“ od vlivu kriminálních živlů, kteří v EU již působí.

Nicméně klíčové však je řešit problém „u zdroje“. Všichni přistěhovalci pochází z nějaké země a tam je to právě místo pro nezbytné působení EU. Umístit migranty v zemích EU nic neřeší, řešením je stabilizace zemí jejich původu. Pokud někdo podstupuje životu nebezpečnou cestu „kamsí“, pak musí mít silný motiv. Pokud EU tento motiv pomůže odstranit (nejlépe pomocí stabilizace zemí jejich původu), pak i množství migrantů zásadně klesne.

Tento článek se tedy snaží zachytit některé postřehy z autorova studijního obytu v Maroku a ukázat tamní názory a poznatky na problematiku migrace. Jeho závěr se snaží poukázat na místo možného řešení a snaží se upozornit na možná rizika podcenění některých otázek ve vztahu k migrantům. Při tom dlouhodobost významu popisovaného regionu není ničím novým. Podle admirála A. T. Mahana, bude Středomoří hrát ve světových dějinách významnější roli (z pohledu obchodu i vojenství), než jakákoliv jiná, srovnatelně velká vodní plocha na světě (Mahan 1999). Na základě tohoto tvrzení a této dlouhodobosti významu regionu si lze uvědomit, že ani žádné efektivní řešení současné krize nemůže být krátkodobé. Krátkodobá řešení v kontextu této krize nabízejí pouze politici chtějící „laciné“ a „rychlé“ hlasy neboť skutečné řešení a jeho realizace bude trvat mnoho funkčních období mnoha politiků, protože krátkodobé řešení zde zkrátka pravděpodobně neexistuje.

V tomto článku jsou tedy zachyceny některé názory odborníků zemí Maghrebu i postřehy z tamního prostředí. Na jejichž základě je vyvozen závěr, podle kterého jediné možné řešení krize představuje spolupráce se zeměmi původu migrantů a jejich postupná ekonomická i bezpečnostní stabilizace. Jedná se o proces velice zdoluhavý a náročný, nicméně v konečném výsledku pravděpodobně jediný, který může vzniklou krizi skutečně efektivně vyřešit.

Seznam použité literatury

- 1) Al Jazeera [on line]. Citováno 18.3.2012. Dostupné z: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/01/201111684242518839.html>
- 2) BUCHERIE, B. (2013) Kulatý stůl Francouzská operace v Mali: Úspěch nebo částečné řešení? 29.10.2013. Metropolitní univerzita Praha.
- 3) BUZAN, Barry a HANSEN, Lene (2009). The Evolution of International Security Studies. Cambridge: University Press, 1st Editions, 384 p., ISBN 978-0-521-69422-3.
- 4) CHOUIKHA, Bennadji (2009). L'Année du Maghreb 2009. Paris: CNRS Editions, 1st Editions, ISBN 978-2-271-06907-8.
- 5) CIA World Factbook [on line]. Citováno 30.9.2015. Dostupné z: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mo.html>
- 6) LOULICHKI, Mohammed (2015). Přednáška v rámci Morocco Autumn University, CIFE/AI Akhawayn University, Ifrane.
- 7) MAGHRAOUI, Driss (2015). Přednáška v rámci Morocco Autumn University, CIFE/AI Akhawayn University, Ifrane.
- 8) MAHAN, A., T. (1999). Mahan on Naval Warfare. New York, 2nd Edition, 372 p., ISBN 978-0-486-40729-6.
- 9) MASEN (2015). Přednáška v rámci Morocco Autumn University, CIFE/MASEN, Rabat.
- 10) MINISTERE DU PLAN (1990). Le Maroc en chiffres. Casablanca, 29th Edition, 138 p.
- 11) MINISTERE DE LA PREVISION ECONOMIQUE ET DU PLAN DIRECTION DE LA STATISTIQUE (2000). Le Maroc en chiffres. Casablanca, 39th Editions, 154 p., ISBN 9981-58-017-1.
- 12) MINISTERE DE LA PREVISION ECONOMIQUE ET DU PLAN DIRECTION DE LA STATISTIQUE (2002). Le Maroc en chiffres. Casablanca, 41st Editions, 152 p., ISBN 9981-58-027-9.
- 13) MZV [on line]. Citováno 8.10.2015. Dostupné z: http://www.mzv.cz/file/442309/DL2015_08_27.pdf

14) ROSENAU, James, N. (2005). Global governance as disaggregated complexity in *Contending Perspectives on Global Governance: Coherence, contestation and world order*. London, New York: Routledge, 1st Edition, p. 131 – 153. ISBN 978-0-415-35675-6.

15) SMETANA, Jan (2012). L'Union du Maghreb Arabe: Skutečná cesta k pokroku nebo jen papírová instituce? in *Politické vedy*, č. 3/2012, s. 202 – 215, ISSN 1335-2741.

Kontakt na autora

kpt. Mgr. Jan Smetana

důstojník AČR a působí jako člen Centra bezpečnostních studií na MUP

e-mail: smetana@c4ss.cz